

Cuprins

Cuvânt înainte	7
Augustin Ioan Repede ochire asupra culturii urbane ideale	9
Simona Corlan-Ioan Tombeoctou: dublura imaginată	33
David Saile Șapte orașe magice Arhitectura <i>public</i> în negocierile culturale	101
John E. Hancock O teorie a autorității: asupra deținerii clasicului în arhitectură	121
Ron Kenley SimCity 2000	127
Simona Corlan-Ioan, Augustin Ioan Ierusalimul alb	133
Laurențiu Vlad Arhitectură și identitate – O istorie a pavilionelor României la Expozițiile universale de la Paris (1867-1937)	143

Augustin Ioan

Institutul de Arhitectură „Ion Mincu” București
Colegiul Național de Arte

Repede ochire asupra culturii urbane ideale

Rescrierea realității, îată scopul utopilor. Toate pornesc de la o critică a datelor existente: societatea este coruptă, greșit înțocmită sau nedreaptă. Mediului construit – arhitectură sau oraș – îi este adresat un discurs încă și mai critic, pentru că adeseori orașul este privit drept cauza primară a degradării, sau, cel puțin saltășul acesteia. Textele veterotestamentare sunt acelea care ne vorbesc despre pedepsirea arhitecturii deodată cu orașul care o locuiește. Dacă aceasta este moralmente corupt, arhitectura sa nu poate fi altminteri, iar purificarea Ierusalimului, pedepsirea Sodomei și a Comorei se adresează în egala măsură culturii urbane care generează, cultiva sau doar îngăduie păcatul. Un om nu este, așadar, des ființat „de tot” pînă când arhitectura – un „sălapost decorat cu simboluri”, spune Robert Venturi – care îi poate supraviețui, nu este la rândul ei distruasă. La fel, reformând societatea, trebuie de/re-structurată întreaga realitate fizică: o nouă generație, care cuprinde în întregul său atât mediul natural, cât și – sau, poate, mai cu seamă – cel artificial, edificat.

Reinventarea realității își găsește expresia cel mai adesea în utopie. Curentele subterane care chestionează realitatea dată produc, în anumite clipe prielnice ale istoriei, proiecte ontologice noi, care critica sistemul de valori precedent și avansează noi proiecte ontologice, prefigurând societăți, comunități și/sau doar indivizi moralmente noi, implantați într-un mediu natural sau edificat complet purificat și într-o realitate reconstituită dintru început, de la generație. Cum scopul studiului de față este de a discuta chestiunea culturilor urbane ideale, așa cum s-au vădit ele în discursul

arhitectural, o structurare a lutoarei acestor orașe imaginare în contornitate cu un set de criterii ni s-a parut a fi un prim pas necesar. La noi, Sorin Antohi a discutat chestiunea în excelentul său volum *Utopics*, urmat apoi de *Ciortos bugetării*. Ipotezele avansate acolo ne-au fost de mare ajutor în reformularea acestui text care, în forma sa incipientă, a fost redactat în Statele Unite, în biblioteca Universității din Cincinnati, Ohio. Adăucând dezbaterea pe tărâmul arhitecturii, am ordonat de aceea materialul în funcție de raportul realitate/virtualitate, care a apărut a fi cel mai terț principiu, chiar dacă el vorbește mai degrabă despre în-ființarea (reală sau fictivă) a unui construct imaginar și mai puțin despre consistența acestuia. Am încercat însă a suplini această absență în interiorul fiecăreia dintre categoriile identificate mai jos, optând pentru o detașare a chestiunii orașului utopic către finalul textului.

Astfel, a apărut folositor a discuta despre orașe virtuale: un droș format din orașe existente cărora li se plătează un proiect virtual cîntit a „îmbunătăți” realitatea, precum și despre orașe imaginare, a caror plasare „altundeva”, „dincolo”, vorbește despre escapism unul deopotriva ideologic, religios sau chiar estetic.

Orașele virtuale sunt alternative urbane „încercate în proiect”, cum ar spune Gabriel Liiceanu. Ele nu sunt edificate, dar au o existență proprie, chiar dacă „fictivă”, și adeseori dăm lura istoriei nu le-a permis să devină „reale”, edificate adică. Orașele virtuale dublează orașul real, sunt concepute împotriva orașului real și ca răspuns polemic dat de schimbări majore de regim politic în raport cu „decreștutudinea” sau „inadecvarea” precedentului discurs urban. Este vînat în special momentul simbolic al orașului: monumente, nume de străzi, noduri de rețea semnificative ale structurii urbane. De asemenea, orașul virtual este prin natura sa retoric, didactic și populist.

Situația Parisului virtual al anilor imediat post-1789 este în acest context exemplară¹. Mai putem adăuga aici și anul de propagandă monumentală pentru Moscova, gîndit de Lenin în 1915, menit să înlocuiască simbolurile țarismului cu monumente „bune”, concepute de artiștii devotați nou-lui regim, la acea vreme în special avangardiștii și membri ai Proletkul'tului: Bustul futurist al lui Buharin, Marx

cocotat pe spinarea a patru elefanți, dar mai ales sculptura reprezentându-i pe Marx și Engels într-un soi de piscină – „Dați boși îmbăirându-se”, cum i-au denumit îneseceviții – l-au lecuit însa pe un Lenin, foarte conservator și limitat în gusturi artistice, de experimente cu avangarda, când vine vorba despre agitație și propagandă.

Când schimbarea realității a început cu necesitate pedepirea orașului: „vechi” și, implicit, descrierea urbanului în conformitate cu noua retorică, planuri menite a aduce orașul la prezent au fost de asemenea formulate. Un oraș virtual s-a găsit să îl devere pe cel pre-existent, purificându-l și apoi devenind el însuși într-o ființă. La *Cité Radieuse* al lui Le Corbusier și *Financ Vișia* urmau să înlocuiească „decepută” realitate a orașului medieval cu turnuri de plan cruciform dispuse ritmic în peisaj. Igiena, accesul egal la lumină, desființarea centrului și spațiu strict utilitar – în loc de *Notre Dame și île de la Cité*. Le Corbusier se pare că ar fi avut chiar o înfruntare secretă cu Hitler, zarua i-ar fi propus colaborarea sa în rescrierea Europei, împreună cu Speer, desigur, cum Parisul urma oricum să fie darăruit, el darea sa- fi permisă edificarea, pe ruinele pedepșitului său, a Cetății sale Radieuse.

Dar Hitler avea la rândul său planuri pentru capitala sa, Berlin. *Städteplan für den Gross-Berlin*, conceput de Speer sub directa supraveghere a lui Hitler, urma să transforme orașul în cea mai importantă metropolă a lumii, pe măsura celui de-al treilea Reich. O secțiune din plan a apucat să fie trasată înainte de începerea războiului.

Moscova a avut și ea orașul său virtual, parțial implementat, sub forma planului stalinist din 1935, având drept centru Palatul Sovietelor, niciodată construit, și Mausoleul lui Lenin. Cele șapte cladiri malte, ridicate după 1948 se înscriu în acest plan menit să monumentalizeze silueta capitalei comunismului mondial. În fine, mai norocoase, intervențiile fasciste în textura orașelor italiene medievale au apucat să fie în parte finalizate, așa cum este cazul Brescei, sau al EUR.

Există și cazuri celebre de orașe virtuale transplantate în realitate, ca urmare a unei decizii politice majore, cultura urbana pulșând fi în întregime inventată, atunci când un oraș, de regulă gândit după o

schema ideală prestabilită, este complet edificat. Capitala firaonului rebel Akhen-Aton sau capitalele de-o clipă ale hanilor mongolii, multiplele Alexandrii presarate înspre Est de războinicul macedonean, coloniile comerciale grecești proiectate conform schemei carteziane a lui Hippodamus din Milet, forturile romane „standardizate”, Washington-ul lui F.F. Enfant și Brasilia lui Oscar Niemeyer sunt exemple elocvente de orașe implantate integral în sit printr-un gest de autoritate, adesea polemic în raport cu tipologia orașelor deja existente.

Orașele magice sunt structuri urbane voit ideale, dar împlinite în lufaturie și efemer, precum „orașele” expozițiilor mondiale de secol XIX sau XX, care materializează o febră de a intruși închipuirii greu de iuzdit, sau poate chiar neverosimile, proiectând în ipsas, dar – paradoxal – și în marmura, structuri pasagere, viziunii de-o clipă, cu atât mai retorice cu cât urmau să dureze mai puțin, arhitecturi pe care nimeni n-ar îndrăzni ultimoteri să le edifice „definitiv”. Chicago 1893 și al său Oraș Alb, Parisul expoziției din 1937, dar mai ales New York în 1939 sunt apoteoza unei culturi urbane centrate pe decorum și pe idealism creștin. Pentru a identifica însă locul acestor târguri și expoziții mondiale în rândul orașelor imaginate, trebuie să detaliezăm latura utopică a culturii urbane, precum și modelele ei majore de evoluție.

În fine, trebuie amintit în această celebrare a urbanismului, civismului și urbanității faptul că anti-urbanismul este o alternativă puternic motivată istoric. Încă de pe frontispiciul cărții abatelui Laugier, întoarcerea la natură, la simplitatea și firescul cunoscute moral, pe care orașul nu le (mai) putea da, era văzută drept panaceu pentru vindecarea realității. Natura, care poate fi văzută drept alternativă la cultura coruptă – implicând și orașul –, este una din temele favorite ale iluminismului. Avangarda rusă constructivistă a fost promotoarea unui discurs anti-urban violent, discurs reprimat la fel de categoric de către Stalin și Jdanov în 1930, deși aceștia din urma vor începe în chiar acel an o acțiune de rezervare a peisajului marilor orașe ruse, în special în ce privește zona lor istorică și sacră. Tangențial acest refuz al orașului poate fi găsit în întoarcerea la valorile conservatoare și antiurbane „tradiționale” în fascism, în

cadru retoricii „Pământ și sânge” și în *New Deal*-ului rooseveltian. Personaje precum constructivistul Ginzburg și Wright au văzut de asemenea în anti-urbanism un răspuns la surparea morală a culturii urbane. Văzut drept critică alternativă, anti-urbanismul nu a avut niciodată forța de persuasiune a culturii urbane, pe care a pus-o sub semnul întrebării, și nici capacitatea proiectivă, auto-vindecătoare a acesteia. Discursul urban și meta-urbanismul orașul regândindu-se pe sine – sunt și rămân de aceea teme favorite ale imaginarului și cu precădere ale utopismului post-moruzian.

Orașul în discursul utopic

Orașele imaginate există, în afara existenței. „Realitatea” lor este eminamente mentală. Orașele imaginate subîntind două mari categorii: orașe „nemaîntâlnite” și orașe utopice. Orașele „nemaîntâlnite” premereg sau derivă dintr-un elan colonial, reprezentând o eficientă metodă de a umfla pânzele descoperirilor, ale neguțătorilor de mitocenii și aur, ale aventurierilor și conquistadorilor. La rândul lor, orașele „nemaîntâlnite” se subîmpart în două categorii. Modelul *El-Dorado*, situat oriunde există pete albe în geografie, nu are conotații morale în subtextul său: dacă atrag, cele șapte orașe urmărite (despre care mai departe va scrie David Saile) după care au urcat spaniolii spre America indienilor *puable* (ur. mit, pare-se, maur la origini), o fac pentru că sunt bogate. Pe de altă parte, modelul *Tombouctou* este definitiv pentru eu-topos: orașul există într-o geografie a excelenței și, deși nimeni nu l-a vizitat cu adevărat, „se zice că” este un oraș sublim. R. A. Caillie vorbea despre șapte moschei într-un oraș perfect ordonat, deși nu îl văzuse încă. Jules Verne, la rândul său, „vede” din balon un *Tombouctou* aproape similar cu cel al lui Caillie (de unde este de altfel importat), doar că măi temperează entuziasmul vizionar al predecesorului său: „de fapt” nu sunt șapte moschei, ci patru, iar orașul nu mai are strălucirea de adinină, când fusese un soi de Atena și deopotrivă Pergam, ale Africii. Acest model exemplar este adeseori văzut în contrapunct cu omul negru, depozitar al întregilor preconcepții negative care vor degenera ulterior în rasism; dimpotrivă, orașele de felul

Tombuctou-ului reprezintă alternative la problemele orașului european al secolului al XIX-lea.

Orașul utopic implică cu necesitate o dimensiune absolută, transcendentă și, în-er-a anumita măsura, ideală. El reprezintă o instanțare a unei culturi și/ sau ideologii susținătoare în(fru) realitate. În funcție de raportul dintre orașul utopic și discursul idealizant cu care este obligatoriu asociat, distingem câteva sub-categorii:

1. **Utopii sociale**, care au ca vehicul societatea, sau cel puțin segmentele sale cele mai „avansate” din perspectiva respectivei utopii (Utopia, Icaria, orașele lui Fourier). Secund în raport cu discursul reformator, orașul este doar înzidirea ideologiei care îl generează. În acest tip de utopii, vom distinge între semnificația cetății, văzută ca sit al utopiei, și cea a structurii urbane în sine. Cetatea reprezintă delimitarea prin trasare și/sau împrejmuire a unei fracțiuni din realitate care, prin însuși faptul că va servi drept suport fizic viitoare realități ideale, este la rândul său valorizat în consecință. Chiar dacă apariția fizică a cetății este similară cu restul realității, în fapt este vorba despre un sit moralmente nou. El este despărțit de restul realității și este nou, ontologic vorbind, prin incluziunea sa unei misurări superioare. Cetatea este despărțită de real, dar este definită în raport cu acesta, împotriva caruia se ridică prin gestul trasării, al despărțirii, al fortificațiilor, sau chiar al îndepărtării sale extreme de locul famat. Cetatea poate fi deci, uneori, chiar un alt corp ceresc, de regulă Luna.

În acest context, orașul s-a separat de cetate nu doar istoric, prin dispariția fortificațiilor din împrejurul său și prin apariția unei culturi urbane alternative, dar și prin funcționarea sa aparte în utopic. Cetatea (situl) consacrat utopiei este cel puțin de amploarea orașului, de regulă, noua realitate fizică (sa reluăm exemplul Lunii) este mai amplă decât orașul (de pe Luna). Cetatea poate sabintinde a țara. Orașul reprezintă în acest peisaj renascut epifania arhitecturală a utopiei, aceea care găzduiește comunitatea și îi îngăduie să atingă maximum sa potență ideală, nu în ultimul rând prin faptul că este la rândul său perfectă.

Utopiile sociale privesc orașul ca pe un vehicul. Orașul este secund și o consecință a reformării societății. Dacă, și numai dacă,

aceasta este vindecata, societatea poate atinge plenitudinea într-un oraș ideal. În aceste utopii, arhitectura orașului nu este parte din discurs, ci va deriva cu necesitate dintr-o realitate comunitară superioară. Orașul este deci o consecință a societății ideale care îl va genera și lăsa desdată.

2. Un alt tip de discurs utopic schimbă între ele personajele. De data aceasta, utopia are ca vehicul esteticul: orașul ideal. Este de înțeles că aserțiunea utopiei vor avea drept autori arhitecți (sau artiști în genere) și că vor fi adeseori catalogate drept „retrograde” sau „conservatoare” de către reformatorii societății. Suprema frumusețe, însoțită de așezare și bine în triada clasică, datorită originii sale divine și datorită excelenței sale inmanente, este un mijloc de a reformuia realitatea. Geometria pitagorică și aritmetică, cu puzile perfecte platonice și artura revelată a frumuseții, care da seama despre o perfecțiune superioară, transcendentă, toate împreună pot rescrie realul, conducându-l – „înapoi” – înspre rădăcini. Nu este întâmplător faptul că Ledoux, arhitect al regelui Ludovic al XV-lea și Haussmann sunt principalii autori de asemenea utopii. Orașul Chauxvau are toate datele utopiei estetice, structura sa radială lasă liberă o zonă centrală cuprinzând funcțiunile Centrului și ale autorității, de la care orașul pare să erigă și în jurul cărora se petrece mișcarea sa de revoluție. Antic în expresie, născut de penatiliuri sobre și glorificând simplitatea originară, Chauxvau regăndește tema structurii urbane, care devine marțialmente „bună” datorită frumuseții sale, la fel cum tinerii vor fi superiori oclate miștăți în Oikema – Templul Iubirii. Nu altul este cazul orașului Chicago, sau mai precis a celui pregătit pentru Expoziția universală din 1893 de D. Burnham; alb, marțial, clasic – un Ierusalim pegasor pe malurile lacului Michigan, pe care însă îl ignora cu superbie. Treburia sa fie nucleul regenerativ al structurii urbane degenerată după incendiul care mistuise orașul, o paradigmă a ordinii și monumentalului.

3. Revoluția industrială și în special derulările al șaselor și al șaptelea ai acestui secol (revoltele studențești, elanul spre Lună, marxismul și troțkismul) au extras din cărțile autorilor de science-fiction Tehnutopia, utopie al căre vehicul este tehnologicul: orașul cibernetic al lui Nicolas Schöffer și structurile lui Yana Friedman,

Ping-Pong City și *Walking City* ale grupului britanic Archigram, sau utopiile high-tech ale metaboliștilor japonezi, spre a menționa doar cele mai celebre exemple. Panașeu împotriva tuturor tarelor civilizației contemporane, tehnologia este *deus ex machina* pe care ființa umană, obișnuită cu tranziția și dedicată temei lăuminate a progresului neîntrerupt, n va interpuce între sine și realitate, delegând-o să dialogheze în numele și în locul său cu aceasta. Ființa umană, dezlipită de realitate și înfinit protejată, va levița în confort și va dezlanța spre compensare o lume a ideilor pure, a informației.

Ne poate fi de folos în acest text să analizăm puțin etimologia cuvântului utopie. Termenul se revendică dintr-o posibilă (și fertil-ambiguă) dublă sursă: *ou-topos* și *eu-topos*⁴. Chiar dacă ambele se referă la *topos* (loc), înțelesurile lor sunt diferite, ceea ce ne permite să cartografiem discursul utopic și epifaniile sale arhitecturale. Primul termen desemnează un loc al fericirii sociale, conotat moral, dar nefixat în cadre spațiale și/sau temporale (Gr. *ou-topos* = fără loc). Utopia, în felul în care s-a concretizat termenul după Thomas Morus, poartă în definiția sa această ambiguitate de care secolul invenției sale a fost conștient, dar care va fi perpetuată ulterior. Utopia devine un termen generic, adeseori fără referință explicită la modul – și la chipul – întrupării sale spațial-architecturale.

Dacă *Enciclopedia Britannica* din 1883 nu definește termenul, în schimb *Larousse* în ediția 1886-1902 menționează faptul că „utopia este prin definiție o imposibilitate”, echivalent practic al paradoxului teoretic și formă particulară de ideal. În studiul de față am echivalat *ou-topos* – cel puțin pentru secolul al XIX-lea – cu utopia care are ca vehicul socialul.

Eu-topos (loc bun) în schimb se definește ca fiind un loc ale cărui calități ideale nu îi reduc șansele de a putea fi identificat în spațiul fizic, poate chiar terestru. Utopiile estetice, Atlantis platoniciană și dipolul creștin paradis/infern⁵ în varianta sa terestră (situat adică „la capătul pamântului”) sunt astfel de exemple. Cele două tipuri de orașe definite de noi drept orașe nemăiîntâlnite – „orașul călătorilor” și, respectiv, „orașul conquistadorilor” – pot fi atinse și de înțelesul termenului de *eu-topos*: deopotrivă Tombouctou și El Dorado au fost definite drept locuri ale unei anume excelențe, chiar dacă

dimensiunea morală nu era cu necesitate subiacentă. Tomiottului este privit drept splendoroasă arhitecturală strămutată în Africa, mai înainte chiar de a fi fost „văzută cu adevărat” de Caillié în voiajul său. El Dorado este orașul bogăției absolute, unde aurul este mult, iar nativii nu îl prețuiesc la fel ca europenii. De acest loc, plasat după Columb și Pissaro oriunde în Lumea Nouă unde aurul era, prezumtiv, material de construcție pentru palate fantastice, era nevoie pentru a motiva aventurierii aflat în slujba căte unei coruane și a Dumnezeuului catolic. El Dorado propunea însă și un soi de iertare implicită a păcatelor: de vreme ce haștinașilor nu le este de trebuință aurul precum le este europenilor, nu era moralmente eronat ca areștia din urmă să îl aducă acolo unde era prețuit la justa sa valoare, lăsând în loc și la schimb opera misionară, ughinzi, mărgele de sticlă și meșigi?

Secolul al XVIII-lea hibridizează între ei termenii *eu-topos* și *ou-topos* în voiajul imaginar. În ordinea textului, ficționala, orașul descris este nu doar perfect, dar și „real”. Autorii vor „descoperi” în Australia, în zonele barbare, pe l una sau în centrul pământului: o patrie a cutarei perfecțiuni. Sau, cel puțin, ca în Swift, va fi vorba despre un *topos* al vremii strănii înșușirii a locuitorilor lui: uriași, pitici sau centauri Yahoo. Descrierea geografică este de regulă detaliată, mimând o „descoperire” empirică, dar de domul amanuntului scientist nu scapă nimic. Presupusa de acest spirit pseudo-științific, mai întâi raționalist, enciclopedic, iar mai apoi romantic, este o alternativă socială și/sau un set de principii morale iluministe. Cu siguranță însă apare în zărea acelor „descoperiri” și o „nouă” cultură urbană, acolo unde – rar, de altminteri – primitivismul „bunului salbatic” și întoarceea la natură nu sunt explicit sau implicit, în subtext, prezente.

O altă sinteză a celor doi termeni o produc în secolul al XIX-lea comunitățile utopice din America. Nu doar ca America există pe hartă fără nici un dubiu, dar ea este o realitate fizică alternativă și totodată „humană” (*eu-topos*), propice pentru implantarea acolo a societăților perfecte (*ou-topos*).

Tot la interfața dintre *eu-topos* și *ou-topos* putem situa arhitectura târgurilor moralitale, unde elementele ideale capătă un sit real, în speranța că, după ce rumoarea târgului se va fi terminat, acele structuri „perfecte” vor poleriza orașul, slujind drept model într-